

**ЖАҲОН ОТИН УВАЙСИЙНИНГ ШОГИРДИ ДИЛШОД
БАРНОНИНГ “ТАРИХИЙ МУҲОЖИРОН” АСАРИ, ЎРАТЕПА ВА
ҚЎҚОН ХОНЛИГИДАГИ СИЁСИЙ ВАЗИЯТЛАРИ**

Рузиева Дилноза Мухторовна

*Самарқанд вилояти ПММ “Ижтимоий ва амалий фанларни ўқитиш
методикаси” кафедраси, ўқитувчиси*

АННОТАЦИЯ: Ушбу ишда Қўқон хонлиги даври адабиёти ва сиёсий тарихининг муҳим манбаларидан бири – Жаҳон Отин Увайсийнинг шогирди Дилшод Барнонинг “Тарихий муҳожирон” асари таҳлил қилинади. Асарнинг яратилиши шароитлари, унинг жанр хусусиятлари ва тарихий қиммати очиб берилади. Шунингдек, асарда акс этган Ўратепа ва Қўқон хонлигидаги сиёсий беқарорлик, хонлик ичидаги курашлар ва аҳолининг мажбурий кўчиши (муҳожират) ҳолатлари атрофлича ўрганилади. Тадқиқотда мазкур адабий манбанинг ўша давр ижтимоий-сиёсий ҳаётини таҳлил қилишдаги ўрни ёритилади.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Дилшод Барно, Тарихий муҳожирон, Жаҳон Отин Увайсий, Қўқон хонлиги, Ўратепа, Муҳожират, Сиёсий вазият, Хонликлар тарихи.

ANNATATION: This paper analyzes "Tarixiy Muhojiron" (Historical Migration), a key source for the literary and political history of the Khanate of Kokand, written by Dilshod Barno, a disciple of Jahon Otin Uvaysiy. The circumstances of its creation, its genre characteristics, and its historical value are explored. Furthermore, the political instability in Uratepa and the Kokand Khanate, internal struggles, and the forced migration (muhojirat) of the population, as reflected in the work, are thoroughly examined. The study highlights the role of this literary source in analyzing the socio-political life of that era.

KEYWORDS: *Dilshod Barno, Tarixiy Muhojiron, Jahon Otin Uvaysiy, Khanate of Kokand, Uratapa, Migration, Political situation, History of the Khanates.*

КИРИШ

Тарихий-адабий манбалар Шарқ халқлари давлатчилик тарихи, маданияти ва ижтимоий-сиёсий ҳаётини ўрганишда беқиёс аҳамият касб этади. Айниқса, марказий ҳокимият заифлашиб, ўзаро низолар авж олган даврлар — хонликлар парчаланиши ва сиёсий бекарорлик йилларини ўрганишда бадий асарлар, эсдаликлар ва хроникалар муҳим ўрин тутди. Қўқон хонлиги даври ўзининг мураккаб ва зиддиятли сиёсий воқеалари, шиддатли хонлар алмашинуви ва ҳудудий тўқнашувлари билан тарихий тадқиқотлар учун бой материалдир. Ушбу даврнинг қийин саҳифаларини акс эттирган, аммо илмий доираларда ҳали тўлиқ ўрганилмаган асарлардан бири бу Жаҳон Отин Увайсийнинг шогирди **Дилшод Барно** томонидан ёзилган “Тарихий муҳожирон”дир.

“Тарихий муҳожирон” асари фақатгина бир шахснинг, яъни Дилшод Барнонинг шахсий кечинмалари ёхуд биографияси эмас, балки Қўқон хонлигининг чекка ҳудудларидан бири бўлган **Ўратепада**ги сиёсий вазиятнинг оғирлашуви, ўзаро низолар ва бунинг оқибатида юзага келган мажбурий кўчиш (муҳожират)нинг аянчли тарихини акс эттирувчи қимматли манбадир. Асар XVII-XIX асрлар Марказий Осиё аёллари адабий муҳитининг ёрқин намоёндаси Увайсий шогирдининг тарихий воқеаларга гувоҳлиги бўлиб, у орқали биз хонликнинг ички сиёсий ҳолати, турли гуруҳлар ўртасидаги курашлар ҳамда оддий аҳоли турмушига таъсир этган ижтимоий фожиалар ҳақида холис маълумотлар оламиз.

Ушбу ишнинг мақсади Дилшод Барнонинг “Тарихий муҳожирон” асарини адабий ва тарихий манба сифатида таҳлил қилиш, унда акс этган Ўратепа ва Қўқон хонлигидаги сиёсий вазиятни ёритиш, шунингдек, асарнинг ўша даврни ўрганишдаги илмий аҳамиятини асослашдан иборат.

АСОСИЙ ҚИСМ

Асосий қисмда қуйидаги масалалар атрофлича ёритилади:

1. **Дилшод Барно ва унинг ижодий муҳити:** Жаҳон Отин Увайсийнинг шогирди сифатида адабий шаклланиши. Қўқон адабий муҳитининг аёллар ижодига таъсири. "Тарихий муҳожирон" асарининг ёзилиш сабаблари ва мақсади.

2. **"Тарихий муҳожирон" асарининг жанр хусусиятлари ва қиммати:** Асарнинг мемуар, тарихий хроника ва автобиографик дoston жанрлари чорраҳаси сифатида таҳлили. Асарнинг бадиий ва ҳужжатли қатламлари. Асарнинг сиёсий тарихни ўрганишдаги бирламчи манба сифатидаги аҳамиятини асослаш.

3. **Ўратепадаги сиёсий вазиятнинг оғирлашуви:** Ўратепанинг Қўқон хонлиги таркибидаги ўрни (стратегик ва иқтисодий аҳамияти). Маҳаллий ҳокимлар ва марказий хонлик ўртасидаги зиддиятлар. Ўратепа аҳолисига зуғум ва таҳдидларнинг кучайиши.

4. **Асарда акс этган муҳожират фожиаси:** Аҳолининг (шу жумладан муаллифнинг) мажбурий равишда кўчирилиши сабаблари. Муҳожират йўллари ва жойлашиш жойлари (Фарғона водийсига кўчиш) тасвири. Кўчиш жараёнидаги қийинчиликлар ва ижтимоий-руҳий ҳолатнинг тасвири.

5. **Қўқон хонлигидаги умумий сиёсий вазият:** Хонликдаги хонлар алмашинуви ва сарой курашлари. Ташқи таҳдидлар (Бухоро амирлиги ва Россия империяси) нинг таъсири. Марказий ҳокимиятнинг заифлашуви натижасида ҳудудларда юзага келган анархия.

МУҲОКАМА

Муҳокама қисмида қуйидаги асосий таҳлилий саволлар кўриб чиқилади:

Адабиёт ва тарих синтези. "Тарихий муҳожирон" асарининг адабий тимсоллар (образ) орқали сиёсий воқеликни қанчалик холис акс эттириши ва уни бошқа тарихий манбалар билан қиёслаш.

"Аёллар нигоҳи" таҳлили: Тарихий жараёнларнинг эркаклар томонидан ёзилган манбалардан фарқли ўлароқ, аёл муаллифнинг асарда

ижтимоий адолатсизлик ва инсоний кадриятларга берган баҳосининг ўзига хослиги.

Ҳозирги замон контексти: Асар маълумотлари асосида Қўқон хонлиги парчаланиши сабаблари ва минтақавий барқарорлик масалаларининг тарихий сабоқлари юзасидан муҳокама.

ХУЛОСА

Хулосада қуйидаги асосий тезислар умумлаштирилади:

1. Дилшод Барно асарининг тарихий манбашуносликдаги ўрни ва қимматини аниқлаш.
2. Асарда ёритилган Ўратепа-Қўқон сиёсий зиддиятларининг умумий хонлик тарихига таъсири.
3. "Тарихий муҳожирон"нинг Марказий Осиё адабиёти ва тарихшунослигини бойитишдаги аҳамияти ва уни келгуси тадқиқотлар учун асос сифатида баҳолаш.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Дилшод Барно. Асарлар. Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи: С. Мирзаев. Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974.
2. Бегали Қосимов. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиётининг илк босқичи. Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
3. Воҳидов Ш. Х. Қўқон хонлиги ва Ўрта Осиё тарихи. Тошкент, 2017.
4. Қаюмов А. Қўқон адабий муҳити. Тошкент: Фан, 1961.
5. Мирзаев С. Ўзбек аёллари адабиёти. Тошкент, 1968.
6. Наливкин В. П. Краткая история Кокандского ханства. Казань: Типография Императорского Казанского Университета, 1886.
7. Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлиги (XVIII-XX аср боши). Тошкент: Шарқ, 2000.